

DOI: 10.46340/ephd.2021.7.1.13

Bohdan TemirovORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4518-5574>*Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine***STEPAN BANDERA'S PERSONALITY
IN THE INFORMATION CONFRONTATION****Богдан Теміров***Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна***ОСОБИСТІТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОТИСТОЯННІ**

The article aims to study the use of the figure of Stepan Bandera in manipulative technologies in the Ukrainian-Russian confrontation. It is noted that there are many controversial figures who provoke heated discussions in Ukrainian history, but the identity of the OUN (b) leader is not only simply discussed, but also is used quite intensively in promotion certain political and ideological narratives. The litmus of the perception of the figure of S. Bandera can be, for example, his presentation in a virtual encyclopedia Wikipedia. Analysis of its content showed that the Ukrainian version of the articles shows S. Bandera as a leader of the liberation movement in Ukraine, while the Russian one positions him as a nationalist of a regional scale. Name of the leader of OUN (b) is quite widespread on the Facebook social network. More than 30 pages and groups were found, one way or another connected with materials about the Ukrainian figure. Among comments on the pages, there are both positive and negative ones, quite frankly categorical judgments are used. Euromaidan became an important step in the perception of S. Bandera in Ukraine, as its commemoration for the first time went outside the Western Ukraine. With the beginning of military-political aggression of Russian Federation, the intensity increased of negativization of the image of the figure in the Russian resources. Information confrontation around the figure of S. Bandera arises also in public actions of political content. Many Ukrainians perceive S. Bandera as a hero of the liberation struggle, others call him «the servant of the nazis». The image of this personality is intensely involved in information confrontation, which unfolds at different levels, on the different resources, both professional historians and journalists appeal to him, politicians, public activists and others. This study allowed to draw a conclusion about the replication of the figure of S. Bandera, when in the focus there is not the person, but his or her name without internal content. The appeals of the participants of the information confrontation are noticed, that are somehow taken out of the context of the facts of the biography of the leader of the OUN (b), and this data is superimposed on current political events.

Keywords: Stepan Bandera, liberation movement, OUN(b), information confrontation, manipulative practices, propaganda.

Степан Бандера – один із найвідоміших діячів українського визвольного руху, з огляду на що його ім'я протягом понад півстоліття перебуває в епіцентрі полеміки у площині герой/антигерой. В українській історії чимало контраверсійних постатей, які викликають бурхливі обговорення, але особистість Провідника ОУН(б) не просто дискутується, а доволі інтенсивно використовується у просуванні певних політико-ідеологічних наративів. Інформаційне протистояння, яке виступає одним із атрибутів сучасного інформаційного суспільства, у своєму арсеналі має дискредитацію фактів історичної самобутності народу з метою зміни системи цінностей, що визначають світогляд і спосіб життя людей¹. Головне його завдання полягає у маніпулюванні масами, що в Україні

¹ Малик, Я. (2015). Інформаційна війна і Україна. *Демократичне врядування. Науковий вісник*, 15. <http://vivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk15/fail/Malyk.pdf> (2020, грудень, 11).

з початком військово-політичної агресії з боку Росії набуло особливої гостроти. У «Доктрині інформаційної безпеки України», зокрема наголошено, що застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Саме проти України Росія використовує найсучасніші технології впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної ворожнечі, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави¹. Маніпулятивним практикам чи не найактивніше піддається особистість С. Бандери, що й актуалізує дослідження механізмів її експлуатації в інформаційному протистоянні.

Постать Провідника ОУН(б) доволі широко представлено у сучасному дослідницькому середовищі. Науковці детально опрацювали етапи життєвого шляху, його політичну діяльність, обставини знищення радянськими спецслужбами². Увагу приділено розвінчанню міфів про діяча³. Кілька розвідок професійних істориків присвячено репрезентації С. Бандери в історичній політиці⁴. Зокрема, слушним є висновок А. Портнова про емоційно-підвищений тон сучасних стереотипів щодо його постаті. Наразі цю особистість розглянуто у контексті критичного опрацювання концепту «Русский мир». Зокрема, Л. Якубова показала вияви експлуатації постаті С. Бандери в агресивній пропаганді з боку Росії та проросійських сил в ОРДЛО⁵. Заслуговує на увагу міркування авторів аналітичної доповіді «Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії» про протиставлення україномовного «заходу» російськомовному «сходу» як частини інформаційної агресії, що розгорнулася задовго до початку військового вторгнення. Зокрема, її елементом стало просування радянського стереотипу – бандерофобії⁶. Отже, проблему використання постаті С. Бандери в інформаційному протистоянні науковцями частково порушено, проте, з огляду на нагальність критичного аналізу, присвяченого йому відкритого історичного контенту, вона заслуговує на спеціальне дослідження, на що і спрямовано дану розвідку. Метою статті є дослідження використання постаті Степана Бандери у маніпулятивних технологіях в українсько-російському протистоянні. В її основу покладено опрацювання ресурсів відкритого інформаційного простору.

На справедливе зауваження А. Портнова, на даний момент «Бандера є чи не найрозпізнаванішим ім'ям з української історії». При цьому, його «упізнання» відбувається винятково в емоційній площині і зазвичай не передбачає знання фактів біографії та діяльності, а найменування «бандерівець» завжди ідеологічно забарвлено – підкреслено позитивно чи відверто негативно⁷. Лакмусом сприйняття постаті С. Бандери може слугувати його представлення на сайті чи не найпопулярнішої віртуальної енциклопедії «Вікіпедія». Адміністратор її українського ресурсу А. Процюк в інтерв'ю виданню «CHAS.NEWS» зауважив, що «Вікіпедія» не є окремим полем битви, але ширша інформаційна війна не може не впливати на її контент. Яскравим прикладом світоглядного протистояння на її сторінках є суперечки про С. Бандеру. Наголосивши на прагненні «Вікіпедії» до нейтральності, А. Процюк привернув увагу до обговорення в англійській версії енциклопедії доцільності згадування у вступі статті про діяча його участі у терористичній діяльності чи засудження польським урядом до смертної кари за причетність до підготовки теракту⁸.

¹ Указ про затвердження Доктрини інформаційної безпеки України, 2017 (Президент України). Президент України. Офіційне інтернет-представництво <<https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>> (2017, лютий, 25).

² Посівнич, М. (2008). *Степан Бандера – життя, присвячене свободі*. Торонто–Львів: Літопис УПА; Трофимович, В. (2009). Степан Бандера у спогадах і публіцистиці. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ*, 17, 212-218; Плохій, С. (2017). *Убивство у Мюнхені. По червоному сліду*. Харків: КСД.

³ Сергійчук, В. (1996). *ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали*. Київ: Дніпро.

⁴ Грицак, Я. Й. (2011). *Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад*. Київ: Критика; Портнов, А. (2021). Бандера. Запрошення до спокійної розмови. *Historians*. <<https://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2816-andrij-portnov-bandera-zaproshehnyya-do-spokijnoji-rozmovi,1>> (2021, січень, 02).

⁵ Якубова, Л. (2018). *«Русский мир» в Україні: на краю прірви*. Київ: Кліо.

⁶ Якубова, Л., Головка, В., Примаченко, Я. (2018). *Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: Аналітична доповідь*. Київ, 127.

⁷ Портнов, А. Бандера. Запрошення до спокійної розмови. *Historians*. <<http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2816-andrij-portnov-bandera-zaproshehnyya-do-spokijnoji-rozmovi>> (2021, січень, 02).

⁸ Бурда, В. (2021). Суперечки про Бандеру та помста за спойлери. Як живе Вікіпедія. *CHAS.NEWS*. <<https://chas.news/current/superechki-pro-banderu-ta-pomsta-za-spoileri-yak-zhive-vikipediya>> (2021, січень, 15).

Доволі демонстративний зріз характеру підходів до інформації про С. Бандеру дає порівняння україномовної та російськомовної статей про діяча у «Вікіпедії»¹. Аналіз контенту вступних частин до них показав наступне. На початку в обох текстах його позиціоновано як українського політичного діяча, але одразу бачимо різночитання: українська сторінка кваліфікує його як одного «із чільних ідеологів і теоретиків українського націоналістичного руху ХХ століття», російська – як лідера та організатора «українського націоналістического движения на Западной Украине», тобто відповідний наголос зроблено для формування у читача уявлення про С. Бандеру винятково як про регіонального діяча. Російська версія енциклопедії перелічує його псевдоніми, українська їх не називає. У російському варіанті у вступній частині розлогіше подано нарис його політичної діяльності протягом життя, що, очевидно має на меті одразу «розставити крапки над «і» з огляду на обмеження переважної більшості читачів енциклопедії вступною інформацією, не рухаючись до кінця публікації. У російській статті вже у другому абзаці наголошено, що С. Бандера був організатором «ряда террористических актов». У наступних рядках до образу терориста додано ще й його характеристику як розкольника, адже, за версією авторів, у лютому 1940 року він «инициировал раскол ОУН». При цьому не надано жодних пояснень історичного контексту. Далі – більше: діставшись влади, він узявся за підготовку «вооружённого националістического подполья к восстанию и войне против СССР совместно с нацистской Германией». В обох версіях ідеться про ув'язнення у нацистському таборі. Щодо подальшої його долі, то українська стаття повідомляє про звільнення у вересні 1944 року, пропозицію від нацистського керівництва очолити антирадянський збройний рух у тилу Червоної армії та відмову С. Бандери від «співпраці» з Німеччиною. Російський варіант інформує лише про факт звільнення, про неприйняття колаборації з нацистами не згадано. Щодо вбивства С.Бандери українська сторінка акцентує увагу на здійсненні акту радянським агентом Б.Сташинським, у російській версії його названо лаконічно «агент КДБ», без державної прив'язки. Насамкінець вступної частини обидві статті наголошують на крайній полярності оцінок особистості С.Бандери. При цьому українська «Вікіпедія» акцентує на перетворенні його імені після розпаду СРСР для багатьох українців на символ боротьби за незалежність України, у той час як жителі Польщі та Росії ставляться до нього вкрай негативно, звинувачуючи у фашизмі, тероризмі, радикальному націоналізмі. Російська сторінка зосереджує увагу на тому, що політичні ідеї С.Бандери «в наши дни стали предметом подражания для современных украинских националістических организаций», а жителі Південно-Східної України, як і Польщі, Білорусі, Росії, ставляться до нього негативно, звинувачуючи в радикальному націоналізмі, тероризмі, колабораціонізмі. Отже, українська версія статті подає С.Бандеру як лідера визвольного руху в Україні, а російська позиціонує його як націоналіста регіонального масштабу.

Ім'я Провідника ОУН(б) доволі поширено у мережі Facebook. Вдалося виявити понад 30 сторінок і груп, так чи інакше пов'язаних із постаттю українського діяча. Дві третини з них є україномовними. Вони мають різні назви – від нейтральних на кшталт «Степан Бандера», «Степан Андрійович», «Stepan Bandera», «Bandera Stepan» до емоційно зафарбованих, як «Я – Бандера», «Бандера – бібліотека націоналіста», «Бандеровский телеграф/Бандерівський телеграф» тощо. На сторінках широко представлено українську державну символіку та символи українських націоналістів. Домінує біографічний контент: фотографії, інформація про знакові події в житті лідера чи ОУН. Серед коментарів на сторінках є як позитивні, так і негативні, чимало відверто категоричних суджень. Тематика дописів нерідко не відповідає назві сторінки: у постах ідеться не про С. Бандеру, а про події, що подразнюють сучасне суспільство – військова агресія Росії, внутрішньополітичні проблеми, акції протесту, мовне питання тощо. Залежно від світоглядних орієнтирів засновників сторінок і дописувачів ім'я С. Бандери використовується в якості додаткового аргументу на користь про/антиукраїнської чи про/антиросійської позиції.

Важливим кроком у комеморації С. Бандери став Євромайдан. Як зауважив А. Портнов, поряд із представниками праворадикальних партій, які свідомо пропагували його позитивний образ, значна частина прихильників європейського вибору України почали називати себе «бандерівцями». У такий спосіб вони намагалися підкреслити категоричне неприйняття офіційної російської пропаганди, яка зображувала Майдан як «фашистський путч». Образ С. Бандери набув нового значення,

¹ Вікіпедія. Вільна енциклопедія (2021). *Бандера Степан Андрійович* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бандера_Степан_Андрійович> (2021, лютий, 06); Вікіпедія. Свободная энциклопедия (2021). *Бандера Степан Андреевич* <https://ru.wikipedia.org/wiki/Бандера,_Степан_Андреевич> (2021, лютий, 06).

перетворившись на декларацію політичної прихильності до української держави. Дослідник доречно звернув увагу на те, що під впливом Майдану з початком російської агресії у Криму та на Донбасі вшанування С. Бандери вперше вийшла за територіальні межі Західної України. Цю тенденцію можна пояснити сприйняттям його як важливого «антиросійського/антипутінського» символу¹.

Інформаційне протистояння довкола постаті С. Бандери виявляється і у публічних акціях політичного змісту. Так, влітку 2016 року міська рада Києва перейменувала Московський проспект на проспект Бандери. 2019 рік (110-річчя з дня його народження та 60-річчя його загибелі) Житомирською та Львівською обласними радами було проголошено «Роком Степана Бандери і ОУН». У січні 2020 року на будівлі Київської міської держадміністрації було розміщено банер із зображенням С. Бандери, на що різко відреагували послы Польщі та Ізраїлю, заявивши: «З великим занепокоєнням та сумом ми зауважили, що представники влади різних рівнів України, у тому числі Львівська обласна рада та Київська міська державна адміністрація, й досі відзначають історичні події та їх постаті, які потрібно раз і назавжди засудити». Ініціатива з банером належала ВО «Свобода», жодних розпоряджень у КМДА з приводу банерів не давали². Вже на початку 2021 року депутати Львівської обласної ради закликали Президента і Верховну Раду відновити історичну справедливість і повернути провідникові ОУН звання Героя України. «Степан Бандера жив і боровся в той час, коли сама боротьба виглядала безнадійною, а мета – недосяжною. Він однаковою мірою протистояв як сталінському, так і гітлерівському режимам. І, зрештою, саме Бандера перемиг. Україна стала незалежною. А тоталітарні системи, яким він протистояв, зникли. Бандеру боялися живим і з ним борються навіть після його смерті. Проти нього працювала вся потуга пропагандистської машини СРСР. Проти нього дотепер працює пропаганда Росії», – йдеться у зверненні³. Щорічно до дня народження С. Бандери відбувається смолоскипна хода, географія якої в останні роки охоплює не лише Київ, Львів, Івано-Франківськ, а й Дніпро, Запоріжжя, Херсон, Слов'янськ та інші міста Сходу й Півдня України.

Водночас із початком військово-політичної агресії Росії на терени України зростає інтенсивність експлуатації негативного образу С. Бандери. З цього приводу у звіті «Місії з оцінки становища у сфері прав людини» відзначено, що активних прибічників Майдану в Україні називали «бандерівцями», «нацистами», «фашистами», а слово «бандерівці» має додатковий сенс (войовничий український націоналізм), чим воно стверджує негативне стереотипне уявлення про етнічних українців як про позбавлених толерантності націоналістів⁴. У березні 2014 року журналісти з «UKR.STREAM» спитали у російських солдатів у Керчі про підстави їх перебування на території України. Під час цієї бесіди до знімальної групи підійшов чоловік, який стверджував, що він живе у Криму. Він сказав журналістам: «Люди захищають...». На запитання, від кого, громадянин впевнено відповів: «От бандер от ваших». На звернення кореспондента, чи знає він хоч би ім'я Провідника ОУН, невідомий не відповів нічого⁵. В даному випадку людина, яка не володіє жодною інформацією про діяча, однозначно категорично його засуджує, слідуючи за негативним стереотипом. Як зауважено в аналітичній доповіді «Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії», в сучасному російському публічному просторі активно експлуатується образ українських націоналістів як посібників нацизму, де С. Бандері відведено одне з провідних місць⁶.

Прикладом маніпулятивних практик стосовно С. Бандери може бути документальний фільм із красномовно одіозною назвою «Бандеровцы». Палачи не бывают героями». У кадрі автор стрічки А. Мамонтов, апелюючи до Російського військово-історичного товариства, тримаючи в руках теки

¹ Портнов, А. Бандера. Запрошення до спокійної розмови. *Historians*. <<http://www.historians.in.ua/index.php/en/diskusiya/2816-andrij-portnov-bandera-zaproshennya-do-spokijnoji-rozmovi>> (2021, січень, 02).

² BBC (2020). *Бандера і реакція Польщі та Ізраїлю: що обурило партнерів України*. <<https://www.bbc.com/ukrainian/news-50980730>> (2020, січень, 03).

³ Радіо Свобода (2021). *Львівська облрада вимагає повернути Бандері звання Героя України й оголосила 2021-й роком Коновальця* <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-lvivska-oblrada-bandera-konovalets/31106232.html>> (2021, лютий, 16).

⁴ ОБСЄ (2014). *Положение в области прав человека и прав национальных меньшинств* <<https://www.osce.org/files/f/documents/4/9/122194.pdf>> (2020, травень, 14).

⁵ Youtube.com (2014). *Русские солдаты в Керчи дали интервью* <<https://www.youtube.com/watch?v=b0Z8ymyhx8A,1>> (2021, березень, 04).

⁶ Якубова, Л., Головка, В., Примаченко, Я. (2018). *Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: (Аналітична доповідь)*. Київ: Інститут історії України, 133.

з документами з держархіву РФ, кваліфікує ОУН як трагедію «цього народу», а С. Бандеру називає «пособником нацистів №1». Його представлено як фанатичного маніяка, який любив «деньги, женщин, при этом избивал свою жену». Вихоплені фрагменти історичної хроніки чергуються з кадрами подій Революції Гідності, що має на меті провести паралель між «бандерівцями» часів С. Бандери та сучасними українцями, які обстоюють незалежність своєї держави. Автори цієї документальної стрічки особу Провідника ОУН використовують задля переконання потенційної аудиторії у «фашистському» забарвленні сучасної України¹.

У вирі інформаційного протистояння його дієвці апелюють до окремих, вирваних із контексту, фактів біографії С. Бандери, які накладаються на сучасні події. Зокрема, «Ukraina.ru» повідомляє про ходу 2019 року на річницю звільнення Одеси від німецьких загарбників у роки Другої світової війни. Її учасники скандували: «Вон из Одессы, бандеровские бесы», а сюжет на каналі «YouTube» названо «Антифашистское шествие в Одессе». Можна через це припустити, що до «фашистів» віднесено і С. Бандеру². 23 листопада 2018 року глава МЗС Росії С. Лавров під час прес-конференції з міністром закордонних справ Італії заявив, що С. Бандера був засуджений судом у Нюрнберзі, що не відповідає дійсності³. І. Лосев показав, що поняття «бандерівщини» в російській свідомості має мало спільного з діяльністю ОУН-УПА як реальним явищем української історії. На його погляд, ставлення до українського національного руху навіть у колах освічених і ліберальних російських інтелігентів залишається на суто пропагандистському рівні. «Бандерівець» – це, так би мовити, модель найгірших рис українця, як їх собі уявляє російська свідомість⁴. Знайомство з документами розкриває іншу картину. Наприклад, С. Бандера ніколи не страждав на русофобію, неприйняття росіян як таких тільки за те, що вони росіяни. Його позиція щодо інших народів визначалося ставленням цих народів до незалежності України, а статус росіян у майбутньому самостійної Української держави він визначав так: «Вимога повної лояльності по відношенню до України і її визвольної боротьби стоїть на першому місці. Тим росіянам, які відповідають цим вимогам, слід гарантувати і забезпечити повну і всебічну рівноправність у всіх громадянських правах і повну свободу їхнього національного розвитку, відповідно до міжнародних принципів щодо національних меншин. Це ж відноситься до інших національних груп в Україні»⁵.

Отже, особистість Степана Бандери інтенсивно залучається в інформаційному протистоянні, що розгортається на різних рівнях: повсякденному, регіональному, всеукраїнському, міжнародному; різних ресурсах – електронні видання, соціальні мережі, відеоресурси. До його імені апелюють автори публікацій, серед яких як професійні історики, так і журналісти, політичні діячі, громадські активісти та інші. Особистість українського лідера серед найвостребованіших у процесі інформаційного протистояння. Критичні зауваження щодо особи С. Бандери за рівнем емоційності часто перебільшують такі ж реакції стосовно інших контраверсійних постатей української історії. У сучасному суспільстві спостерігаються діаметрально протилежні судження: чимало українців ставляться до С. Бандери як до героя національно-визвольної боротьби, інші вважають його «прислужником нацистів». Радянська пропаганда створила з нього одіозний образ, який потужно експлуатується сучасними російськими маніпуляторами. Наразі можна говорити про тиражування постаті С. Бандери, коли у фокусі перебуває не особа, яка пройшла життєвий шлях, мала сподівання, досягала успіхів і припускалася прорахунків у конкретній історичній епосі, а лише саме ім'я без внутрішнього наповнення. Громадянський і політичний резонанс щодо цієї особи влучно обґрунтував Ю. Шаповал: «Полеміка про Бандеру та його спадщину – це не полеміка про те, чи був він злочинцем і ксенофобом, а про те, чи бути Україні державою»⁶.

¹ Youtube.com (2014). *Бандеровцы. Палачи не бывают героями* <<https://www.youtube.com/watch?v=pk-0M99F65U>> (2020, вересень, 21).

² Украина.ru (2019). *Вон из Одессы, бандеровские бесы: На Украине провели антифашистское шествие – видео* <<https://ukraina.ru/youtube/20190411/1023284551.html>> (2021, березень, 11).

³ Клуб читачів ГОРДОН (2018). *Лавров утверждает, что Бандеру и Шухевича было засуждено Нюрнберзьким трибуналом* <<https://gordonua.com/ukr/news/politics/-lavrov-stverdzhuje-shcho-bandera-i-shuhevich-buli-zasudzeni-njurnberzkim-tribunalom-529514.html>> (2020, листопад, 24).

⁴ Лосев, И. (2018). *Феномен бандерофобии в русском сознании* <https://royallib.com/book/losev_igor/fenomen_banderofobii_v_russkom_soznanii.html> (2018, квітень, 20).

⁵ Бандера, С. (1978). *Перспективи української революції*. Мюнхен, 593-594.

⁶ Шаповал, Ю. (2011). Про визнання і знання. *Критика*, 1-2, 17-20.

References:

1. Bandera, S. (1978). *Perspektyvy ukraïnskoï revoliutsii* [Perspective for the Ukrainian revolution]. Miunkhen. [in Ukrainian].
2. BBC (2021). *Bandera i reaktsiya Polshchi ta Izrayilyu: shcho oburylo partneriv Ukrayiny* [Bandera and the reaction of Poland and Israel: what outraged Ukraine's partners] <<https://www.bbc.com/ukrainian/news-50980730>> (2021, February, 06). [in Ukrainian].
3. Wikipedia. Free Encyclopedia (2021). *Bandera Stepan Andriyovych* <https://uk.wikipedia.org/wiki/Бандера_Степан_Андрійович> (2021, February, 06). [in Ukrainian].
4. Wikipedia. Free Encyclopedia (2021). *Bandera Stepan Andreevych* <https://ru.wikipedia.org/wiki/Бандера,_Степан_Андреевич> (2021, February, 06). [in Russian].
5. Youtube.com (2014). *Banderovtsy – Palachi ne byvayut geroyami* [Bandera – Executioners are not heroes] <<https://www.youtube.com/watch?v=pk-0M99F65U>> (2021, February, 06). [in Russian].
6. Burda, V. (2021). *Superechky pro Banderu ta pomsta za spoylery. Yak zhyve Vikipediya* [Disputes about Bandera and revenge for spoilers. How Wikipedia lives]. <<https://chas.news/current/superechki-pro-banderu-ta-pomsta-za-spoileri-yak-zhyve-vikipediya>> (2021, February, 06). [in Ukrainian].
7. *Ukaz pro zatverdzhennya Doktryny informatsiyoi bezpeky Ukrayiny, 2017* (Prezydent Ukrayiny) [Decree on approval of the Doctrine of Information Security of Ukraine, 2017 (President of Ukraine)]. *Prezydent Ukrayiny. Ofitsiine internet-predstavnytstvo* [President of Ukraine. Official online representation] <<https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>> (2021, February, 06). [in Ukrainian].
8. Hrytsak, Y. (2011). *Prystrasti do natsionalizmu. Stara istoriya po-novomu* [Passions for nationalism. Old story in a new way]. Kyiv: Criticism. [in Ukrainian].
9. Klub chytachiv HORDON (2018) [GORDON Readers' Club (2018)]. *Lavrov stverdzhuae, shcho Banderu i Shukhevycha bulo zasudzheno Niurnberzkym trybunalom* [Lavrov claims that Bandera and Shukhevych were convicted by the Nurnberg tribunal] <<https://gordonua.com/ukr/news/politics/-lavrov-stverdzhuje-shcho-bandera-i-shuhevich-bulo-zasudzheni-niurnberzkim-tribunalom-529514.html>> (2021, February, 06). [in Ukrainian].
10. Losev, Y. (2018). *Fenomen banderofobyy v russkom soznanyu* [The phenomenon of banderophobia in the Russian mind]. <https://royallib.com/book/losev_igor/fenomen_banderofobii_v_russkom_soznani.html> (2021, February, 06). [in Russian].
11. Radio Svoboda (2021). *Lvivska obrada vymahaie povernuty Banderi zvanntia Heroia Ukrainy y oholosyla 2021-y rokom Konovaltsia* [Lviv regional council demands to return to Bandera the title of the Hero of Ukraine and declared 2021 the year of Konovaltsia]. <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-lvivska-obrada-bandera-konovalts/31106232.html>> (2021, February, 06). [in Ukrainian].
12. Malik, Y. (2015). Informatsiina viina i Ukraina [Information war and Ukraine]. *Democratic governance*, 15 <https://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_3> (2015), 1 > (2021, February, 06). [in Ukrainian].
13. Plokhii, S. (2017). *Ubyvstvo u Miunkheni. Po chervonomu slidu* [Murder in Munich. On the red trail]. Kharkiv: KSD. [in Ukrainian].
14. OSCE (2014). *Polozheniye v oblasti prav cheloveka i prav natsional'nykh men'shinstv* [Situation in the field of human rights and the rights of national minorities] <<https://www.osce.org/files/f/documents/4/9/122194.pdf>> (2021, February, 06). [in Russian].
15. Portnov, A. (2021). *Bandera. Zaproshennya do spokoinoyi rozmovy* [Bandera. Invitation to a quiet conversation]. *Historians*. <<http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2816-andrij-portnov-bandera-zaproshennya-do-spokoinoji-rozmovi>> (2021, January, 02). [in Ukrainian].
16. Posivnych, M. (2008). *Stepan Bandera – zhyttia, prysviachene svobodì* [Stepan Bandera – a life dedicated to freedom]. Toronto–Lviv: «Litopys UPA». [in Ukrainian].
17. Youtube.com (2014). *Russkiye soldaty v Kerchi dali interv'yu* [Russian soldiers in Kerch gave interviews] <<https://www.youtube.com/watch?v=b0Z8ymyx8A>> (2021, February, 06). [in Russian].
18. Serhiichuk, V. (1996). *OUN-UPA v roky viiny. Novi dokumenty i materialy* [OUN-UPA during the war. New documents and materials]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
19. Ukraina.ru (2019). *Von iz Odessa, banderovskiy besy: Na Ukraine proveli antifashistskoye shestviye* [Get out of Odessa, Bandera devils: An anti-fascist march was held in Ukraine] <<https://www.ukraina.ru/youtube/20190411/1023284551.html>> (2021, February, 06). [in Russian].
20. Trofymovych, V. (2009). *Stepan Bandera u spohadakh i publitsystytsi*. [Stepan Bandera in memoirs and journalism. Current issues of national and world history]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii. Naukovi zapysky RDHU* [Current issues of national and world history. Scientific notes of RDGU], 17, 212-218. [in Ukrainian].
21. Shapoval, Yu. (2011). *Pro vyznannya i znannya* [About recognition and knowledge]. *Krytyka* [Criticism], 1-2, 17-20. [in Ukrainian].
22. Yakubova, L. (2018). «Russkyy myr» v Ukrayini: na krayu prirvy [«Russian world» in Ukraine: on the edge of the abyss]. Kyiv: Klio. [in Ukrainian].
23. Yakubova, L. Holovko, V. Prymachenko, Ya. (2018). *Russkyy myr na Donbasi ta v Krymu: istorychni vytoky, politychna tekhnolohiya, instrument ahresiy: Analychna dopovid* [Russian peace in Donbass and Crimea: historical origins, political technology, instrument of aggression]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].